

Qazaqstan Respýblıkasy Zańnama jáne quqqyqtyq aqparat institýtynyń

JARSHYSY

gylymi-quqqyqtyq jýrnal №3 (70)-2022

Құрылтайшы және баспагер:

«Қазақстан Республикасының
Заңнама және құқықтық
ақпарат институты» ШЖҚ РМК
2006 жылдан бастап шығады
Журналдың материалдары
www.zqai.kz

сайтында орналастырылған
Заң ғылымдары бойынша диссертациялардың
негізгі ғылыми нәтижелерін жариялауға
арналған басылымдар тізіліміне енгізілген
(ҚР БҒМ БҒССҚК 14.02.2022 ж.
№38 бұйрығы)

Редакциялық кеңес құрамы

Сәрпеков Р.Қ. - з.ғ.к., Қазақстанның еңбек
сіңірген қайраткері (Астана, Қазақстан) –
(төраға)
Абайділинов Е.М. – з.ғ.д. (Астана,
Қазақстан)
Абызов Р.М. – з.ғ.д. (Барнаул, Ресей)
Белых В.С. – з.ғ.д. (Екатеринбург, Ресей)
Губин Е.П. – з.ғ.д. (Мәскеу, Ресей)
Мельник Р.С. – з.ғ.д. (Астана,
Қазақстан)
Моисеев А.А. – з.ғ.д. (Мәскеу, Ресей)
Муромцев Г.И. – з.ғ.д. (Мәскеу, Ресей)
Рахметов С.М. – з.ғ.д. (Астана,
Қазақстан)
Малиновский В.А. – з.ғ.д. (Астана,
Қазақстан)
Унзила Шапақ – з.ғ.д. (Астана, Қазақстан)

Бас редактор

Дүйсенов Е.А. – з.ғ.к.

Редакциялық алқа құрамы

Азер Алиев – PhD (Киль, Германия)
Байниязова З.С. – з.ғ.к. (Саратов, Ресей)
Жанғарашев Р.М. – LL.M. (Астана,
Қазақстан)
Исмағұлов К.Е. – з.ғ.к. (Астана, Қазақстан)
Ишеев К.А. – з.ғ.д., доцент (Мәскеу, Ресей)
Қазбаева Ә.Г. – з.ғ.к. (Астана, Қазақстан)
Қайырбаева Л.К. – PhD (Астана, Қазақстан)
Киязова А.Ж. – LL.M. (Астана, Қазақстан)
Құлжабаева Ж.О. – з.ғ.к. (Астана,
Қазақстан)
Нұрғазин Б.Қ. – з.ғ.к. (Астана, Қазақстан)
Нұрмағамбетов Р.Г. – PhD (Челябинск, Ресей)
Примашев Н.М. – з.ғ.к. (Астана,
Қазақстан)
Рахымбердин К.Х. – з.ғ.д. (Өскемен,
Қазақстан)
Тегізбекова Ж.Ч. – з.ғ.к. (Бишкек,
Қырғызстан)
Финк Д.А. – з.ғ.к. (Астана, Қазақстан)

Редактор – Қолтубаева Г.Б.
Беттеуші – Тасирова А.С.
Тел.: 8 (7172) 26-61-29

Қазақстан Республикасы Ақпарат
және коммуникациялар министрлігі
Ақпарат комитетінің
БАҚ есепке қою туралы куәлігі
№ 17761-Ж 25.06.2019 ж.
(Алғашқы есепке қою кезі
№6592-Ж. 07.09.2005 ж.)

Мекен-жайы: Қазақстан Республикасы,
101000, Астана қ., Қабанбай-батыр даңғ.,
19, С-блогы, 306-каб., тел.: 8(7172) 26-61-22
www.zqai.kz, e-mail: instzak-kz@mail.ru
institutzakonodatelstva@gmail.com

Редакция бағанасы..... 7

Конституциялық және әкімшілік құқық

Р.Қ. СӘРПЕКОВ Ғылыми лингвистикалық
сараптама жүргізу заң шығару процесінің
маңызды кезеңі есебінде 13

Б.К. НУРГАЗИНОВ, А.Н. ОСПАНОВА

Қазақстандық қоғамның құқықтық мәдениетін
арттыру бойынша ұсыныстар 20

А.А. АМАНГЕЛДІ Қазақстан Республикасында
Әкімшілік рәсімдік-процестік кодекстің кейбір
аспектілерін қолдануды құқықтық талдау 27

С.С. ҚАРЖАУБАЕВ Қазақстандағы Адам
құқықтары жөніндегі уәкіл институтын
жетілдіру туралы 39

З.З. НҰРЫШ, Е.И. ИСИБАЕВА Құқық
шығармашылық механизміндегі лоббизмнің
саяси бағдары 47

Азаматтық және азаматтық-процестік құқық

А.Ж. КИЯЗОВА Қазақстан Республикасында
өзін-өзі реттеу институтының жұмыс істеуін
нормативтік қамтамасыз ету 58

Д.Б. РАЗИЕВА, Н.Е. ЕСЕНЖОЛОВ Еңбек
құқығындағы тәртіптік жазаларды іске асыру
тиімділігінің теориялық-құқықтық аспектілері 69

Ш.У. БУРАШОВ, И.Ж. АЗРЕТБЕРГЕНОВА,
М.Т. БЕЙСЕНБАЕВА Жоғары кәсіптік білім беру
саласындағы білім беру қызметтерін тұтынушылардың
құқықтарына азаматтық-құқықтық реттеу 80

Ф.Г. ИБРАГИМОВА, Д.Б. АЛШЫМБЕК
Қазақстан Республикасының заңнамасында
белгіленген ерлі-зайыптылардың және бұрынғы
ерлі-зайыптылардың мүлктік құқықтарын
қамтамасыз етуге кепілдіктер жүйесіндегі
алименттік міндеттемелердің мәні 90

Қылмыстық құқық және қылмыстық процесс

А.Н. АХПАНОВ, А.Л. ХАН Қылмыстық
іс бойынша дәлелдемелердің қайнар көзі ретінде
заңгердің ғылыми қорытындысының жіберілуі 101

Б.Ж. КЫЗДАРБЕКОВА, А.К. ОРАЗБЕКОВА Адам саудасына қарсы іс-қимылды қылмыстық-құқықтық қамтамасыз ету мәселесіне	110
Г.Ж. ОСМАНОВА, А.Р. БИЖАНОВА Бір қылмыстық құқық бұзушылық үшін көзделген жазадан гөрі неғұрлым жеңіл жаза тағайындау және оның ҚР ҚК-гі жазаны жеңілдету жүйесіндегі орны	119
А.С. АХМЕТОВ, В.Н. ЖАМУЛДИНОВ Құқықтық мәдениеттің мазмұнының қазіргі мәселелері.....	130
Д.Д. ЖАМПЕИСОВ, Д.Д. ЖАМПЕИСОВ Халықтың көші-қоны саласындағы құқық шығармашылық пен құқық қолдануды жетілдірудің өзекті мәселелері	138
Халықаралық құқық және салыстырмалы құқықтану	
А.А. НУКУШЕВА, Б.Ж. АЙТИМОВ Қазақстандағы және шет елдердегі тұрмыстық қалдықтарды басқарудың құқықтық аспектілері: салыстырмалы-құқықтық талдау.....	148
С.Т. ТЛЕУБЕКОВ, С.Ж. АЙДАРБАЕВ, Г. ПАЛАО МОРЕНО (Валенсия, Испания) ДСҰ шеңберіндегі дауларында Қазақстанның үшінші тарап ретінде қатысуы.....	160
А.А. НУКУШЕВА Атом энергетикасы саласындағы реттеудің халықаралық-құқықтық аспектілері.....	171
Құқықтық мониторинг	
А.Г. ҚАЗБАЕВА, К.Е. ИСМАҒҰЛОВ Қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл туралы заңнаманың тиімділігін талдау	181
О.Б. ФИЛИПЕЦ Тәрбиелік әсері бар мәжбүрлеу шараларының құқықтық табиғаты туралы Қазақстан Республикасы заңнамасының мониторингі.....	189
М.И. ДЯЧУК Қазақстан Республикасындағы реттеуші құмсалғыш: оны жетілдіру жолдары	196
Мемлекеттік тілдегі заңшығармашылық практикасынан	
А.К. МАХАМБЕТОВА Терминологияны біріздендіру қағидатының рөлі.....	205
Жас ғалым мінбері	
А.Е. АСАНОВ Қазақстан Республикасындағы жеке сот орындаушылар институтының тиімділігін қамтамасыз ету	214
К.Ю. ПРОСКУРИНА Ақша функцияларын орнатудың құқықтық нысандары: құн өлшемі, айналыс құралы, әлемдік ақшаның қызметі	225
М.К. ЖУРУНОВА ЕАЭО-дағы еңбек бостандығы қағидатын ұстанудың конституциялық кепілдігін құқыққолдану тәжірибесінде қолданудың кейбір мәселелері	235
ВАН ХЭЙОНГ Халықаралық қылмыстық соты әділетінен тыс: АСЖ&НР құру жолы.....	245
В.Б. ТАПАКОВА Адам құқықтарының ғылыми тұжырымдасын қалыптастыру мәселелері: тарихи-құқықтық аспектілері	254
«Жаршының» архивтегі беттері	
Құқық қорғау органдарының қызметі туралы заңнаманы жетілдіру жөніндегі заң жобалау жұмысын ғылыми қамтамасыз ету: Н.А. Сартаеваның ғылыми жарияланымдарына қайта оралғанда	263

ВЕСТНИК

Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан

научно-правовой журнал №3 (70)-2022

Учредитель и издатель:
РГП на ПХВ «Институт законодательства
и правовой информации
Республики Казахстан»
Издаётся с 2006 года
Все материалы журнала размещаются на
сайте www.zqai.kz
Включен в перечень изданий для публикации
основных научных результатов диссертаций
по юридическим наукам
(Приказ КОКСОН МОН РК №38
от 14.02.2022 г.)

Состав Редакционного совета
Сарпеков Р.К. – к.ю.н., Заслуженный
деятель Казахстана (Астана, Казахстан) –
(председатель)
Абайдельдинов Е.М. – д.ю.н. (Астана,
Казахстан)
Абызов Р.М. – д.ю.н. (Барнаул, Россия)
Белых В.С. – д.ю.н. (Екатеринбург, Россия)
Губин Е.П. – д.ю.н. (Москва, Россия)
Мельник Р.С. – д.ю.н. (Астана,
Казахстан)
Моисеев А.А. – д.ю.н. (Москва, Россия)
Муромцев Г.И. – д.ю.н. (Москва, Россия)
Рахметов С.М. – д.ю.н. (Астана, Казахстан)
Малиновский В.А. – д.ю.н. (Астана,
Казахстан)
Унзила Шапак – д.ю.н. (Астана, Казахстан)

Главный редактор
Дюсенов Е.А. – к.ю.н.

Состав Редакционной коллегии
Азер Алиев – PhD (Киль, Германия)
Байниязова З.С. – к.ю.н. (Саратов, Россия)
Джангарашев Р.М. – LLM (Астана,
Казахстан)
Исмагулов К.Е. – к.ю.н. (Астана,
Казахстан)
Ишсков К.А. – д.ю.н. (Москва, Россия)
Казбаева А.Г. – к.ю.н. (Астана,
Казахстан)
Каирбаева Л.К. – PhD (Астана,
Казахстан)
Киязова А.Ж. – LLM (Астана, Казахстан)
Кулжабаева Ж.О. – к.ю.н. (Астана,
Казахстан)
Нургазинов Б.К. – к.ю.н. (Астана,
Казахстан)
Нурмагамбетов Р.Г. – PhD (Челябинск,
Россия)
Примашев Н.М. – к.ю.н. (Астана,
Казахстан)
Рахимбердин К.Х. – д.ю.н. (Усть-Каменно-
горск, Казахстан)
Тегизбекова Ж.Ч. – к.ю.н. (Бишкек,
Кыргызстан)
Финк Д.А. – к.ю.н. (Астана, Казахстан)

Редактор – Колтубаева Г.Б.
Верстка – Тасирова А.С.
Тел.: 8 (7172) 26-61-29

Свидетельство о постановке
на учет СМИ № 17761-Ж
от 25.06.2019 г. Комитета информации
Министерства информации и коммуникаций
Республики Казахстан (Первичная постановка
на учет №6592-Ж. 07.09.2005 г.)

Адрес: Республика Казахстан, 010000,
г. Астана, пр. Кабанбай батыра, 19,
блок С, каб. 306, тел. 8 (7172) 26-61-22
www.zqai.kz, E-mail: instzak-kz@mail.ru
institutzakonodatelstva@gmail.com

Колонка редакции9

Конституционное и административное право

Р.К. САРПЕКОВ Проведение научной
лингвистической экспертизы как важнейший
этап нормотворческого процесса 13

Б.К. НУРГАЗИНОВ, А.Н. ОСПАНОВА
Предложения по повышению правовой
культуры казахстанского общества 20

А.А. АМАНГЕЛЬДЫ Правовой анализ
применения некоторых аспектов
Административного процедурно-процессуального
кодекса в Республике Казахстан 27

С.С. КАРЖАУБАЕВ О совершенствовании
института Уполномоченного по правам человека
в Казахстане 39

З.З. НУРЫШ, Е.И. ИСИБАЕВА Политическая
ориентация лоббизма в механизме правотворчества 47

Гражданское и гражданско-процессуальное право

А.Ж. КИЯЗОВА Нормативное обеспечение
функционирования института саморегулирования
в Республике Казахстан 58

Д.Б. РАЗИЕВА, Н.Е. ЕСЕНЖОЛОВ Теоретико-
правовые аспекты эффективности реализации
дисциплинарных взысканий в трудовом праве 69

**Ш.У. БУРАШОВ, И.Ж. АЗРЕТБЕРГЕНОВА,
М.Т. БЕЙСЕНБАЕВА** Гражданско-правовое
регулирование прав потребителей образовательных
услуг в сфере высшего профессионального
образования 80

Ф.Г. ИБРАГИМОВА, Д.Б. АЛШЫМБЕК
Значение алиментных обязательств в системе
гарантий обеспечения имущественных прав
супругов и бывших супругов по законодательству
Республики Казахстан 90

Уголовное право и уголовный процесс

А.Н. АХПАНОВ, А.Л. ХАН Допустимость
научного заключения юриста как источника
доказательств по уголовному делу 101

Б.Ж. КЫЗДАРБЕКОВА, А.К. ОРАЗБЕКОВА К вопросу уголовно-правового обеспечения противодействия торговле людьми	110
Г.Ж. ОСМАНОВА, А.Р. БИЖАНОВА Назначение более мягкого наказания, чем предусмотрено за данное уголовное правонарушение и его место в системе смягчения наказаний по УК РК.....	119
А.С. АХМЕТОВ, В.Н. ЖАМУЛДИНОВ Актуальные вопросы содержания правовой культуры.....	130
Д.Д. ЖАМПЕИСОВ, Д.Д. ЖАМПЕИСОВ Актуальные вопросы совершенствования правотворчества и правоприменения в сфере миграции населения.....	138
Международное право и сравнительное правоведение	
А.А. НУКУШЕВА, Б.Ж. АЙТИМОВ Правовые аспекты управления бытовыми отходами в Казахстане и зарубежных странах: сравнительно-правовой анализ.....	148
С.Т. ТЛЕУБЕКОВ, С.Ж. АЙДАРБАЕВ, Г. ПАЛАО МОРЕНО (Валенсия, Испания) Участие Казахстана в спорах в рамках ВТО в качестве третьей стороны.....	160
А.А. НУКУШЕВА Международно-правовые аспекты регулирования в области атомной энергетики	171
Правовой мониторинг	
А.Г. КАЗБАЕВА, К.Е. ИСМАГУЛОВ Анализ законодательства о противодействии легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма	181
О.Б. ФИЛИПЕЦ Мониторинг законодательства Республики Казахстан о правовой природе принудительных мер воспитательного воздействия.....	189
М.И. ДЯЧУК Регуляторная песочница в Республике Казахстан: пути совершенствования	196
Из практики законотворчества на государственном языке	
А.К. МАХАМБЕТОВА Роль принципа унификации терминологии.....	205
Трибуна молодого ученого	
А.Е. АСАНОВ Обеспечение эффективности института частных судебных исполнителей в Республике Казахстан	214
К.Ю. ПРОСКУРИНА Правовые формы установления денежных функций: мера стоимости, средство обращения, функция мировых денег.....	225
М.К. ЖУРУНОВА Некоторые вопросы применения в правоприменительной практике конституционной гарантии соблюдения принципа свободы труда в ЕАЭС.....	235
ВАН ХЭЙОНГ За пределами правосудия Международного уголовного суда: путь к созданию ACJ&HR.....	245
В.Б. ТАПАКОВА Проблемы формирования научной концепции прав человека: историко-правовые аспекты.....	254
Архивные страницы «Вестника»	
Научное обеспечение законопроектной работы по совершенствованию законодательства о деятельности правоохранительных органов: возвращаясь к научным публикациям Сартаевой Н.А.....	263

Bulletin of Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan

JARSHYSY

scientific and legal journal №3 (70)-2022

Founder and publisher:
RSE on the REM «Institute of Legislation and Legal information of the Republic of Kazakhstan»
Published since 2006
All journal materials are placed on the website
www.zqai.kz
Included in the list of publications of basic scientific results of dissertations on legal sciences (Order CCES MES RK №38 from 14.02.2022)

Editorial Council members

Sarpekov R.K. – c.j.s., Honored Worker of Kazakhstan (Astana, Kazakhstan) – (Chairman)
Abayeldinov E.M. – d.j.s. (Astana, Kazakhstan)
Abyzov R.M. – d.j.s. (Barnaul, Russian)
Belih V.S. – d.j.s. (Ekaterinburg, Russian)
Gubin E.P. – d.j.s. (Moscow, Russian)
Melnik R.S. – d.j.s. (Astana, Kazakhstan)
Moiseev A.A. – d.j.s. (Moscow, Russian)
Muromcev G.I. – d.j.s. (Moscow, Russian)
Rahmetov S.M. – d.j.s. (Astana, Kazakhstan)
Malinovskiy V.A. – d.j.s. (Astana, Kazakhstan)
Unzila Shapak – d.j.s. (Astana, Kazakhstan)

Chief Editor

Dyussenov Ye.A. – c.j.s.

Editorial Board members

Azer Aliyev – PhD (Kiel, Germany)
Bainiyazova Z.S. – c.j.s. (Saratov, Russian)
Dzhangarashev R.M. – LLM (Astana, Kazakhstan)
Ismagulov K.Y. – c.j.s. (Astana, Kazakhstan)
Ishekov K.A. – d.j.s. (Moscow, Russian)
Kazbayeva A.G. – c.j.s. (Astana, Kazakhstan)
Kairbaeva L.K. – PhD (Astana, Kazakhstan)
Kiyazova A.Zh. – LLM (Astana, Kazakhstan)
Kulzhabayeva Zh.O. – c.j.s. (Astana, Kazakhstan)
Nurgazinov B. K. – c.j.s. (Astana, Kazakhstan)
Nurmagametov R.G. – PhD (Chelyabinsk, Russian)
Primashev N.M. – c.j.s. (Astana, Kazakhstan)
Rakhimberdin K.H. – d.j.s. (Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan)
Tegizbekova Zh.Ch. – c.j.s. (Bishkek, Kyrgyzstan)
Fink D.A. – c.j.s. (Astana, Kazakhstan)

Editor – **Koltubaeva G.B.**

Layout – **Tasirova A.S.**

Tel.: 8 (7172) 26-61-29

The certificate of registration of mass media
№17761-G from 25.06.2019 from
the Information Committee of the Ministry
of Information and Communications
of the Republic of Kazakhstan
(Number and date of primary registration
№6592-Zh.07.09.2005.)

Address: The Republic of Kazakhstan, 010000,
Astana, Kabanbay-batyr ave., 19,
block C, office 306, тел.: 8(7172) 26-61-22
www.zqai.kz, e-mail: instzak-kz@mail.ru
institutzakonodatelstva@gmail.com

Editorial 11

Constitutional and Administrative Law

R.K. SARPEKOV Conducting scientific linguistic expertise as the most important stage of the rule-making process 13

B.K. NURGAZINOV, A.N. OSPANOVA Proposals for improving the legal culture of kazakhstan society 20

A.A. AMANGELDY Legal analysis of the application of some aspects of the Administrative procedural code in the Republic of Kazakhstan 27

S.S. KARZHAUBAYEV On improving the institution of the Commissioner for human rights in Kazakhstan 39

Z.Z. NURYSH, E.I. ISIBAYEVA Political orientation of lobbying in the mechanism of law-making 47

Civil and Civil Procedure Law

A.ZH. KIYAZOVA Regulatory support of the functioning of the institute of self-regulation in the Republic of Kazakhstan 58

D.B. RAZIYEVA, N.Y. YESENZHOLOV Theoretical and legal aspects of the effectiveness of the implementation of disciplinary penalties in labor law 69

SH.U. BURASHOV, I.ZH. AZRETBERGENOVA, M.T. BEISENBAYEVA Civil law regulation of consumer rights educational services in the field of higher professional education 80

F.G. IBRAGIMOVA, D.B. ALSHYMBEK The importance of alimony obligations in the system of guarantees for the property rights of spouses and former spouses under the legislation of the Republic of Kazakhstan 90

Criminal law and Criminal procedure

A.N. AKHPANOV, A.L. KHAN Admissibility of a lawyer's scientific opinion as a source of evidence on criminal case 101

B.ZH. KYZDARBEOVA, A.K. ORAZBEOVA To the question of criminal legal support of counteraction to human traffickin 110

G.ZH. OSMANOVA, A.R. BIZHANOVA The imposition of a more lenient punishment than that provided for this criminal offense and its role in the leniency system under the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan.....	119
A.S. AKHMETOV, V.N. ZHAMULDINOV Topical issues of the content of legal culture	130
D.A. ZHAMPEISOV, D.A. ZHAMPEISOV Current issues of improvement of legislation and law enforcement in the sphere of population migration.....	138
International law and Comparative law	
A.A. NUKUSHEVA, B.Zh. AITIMOV Legal aspects of household waste management in Kazakhstan and foreign countries: comparative legal analysis.....	148
S. TLEUBEKOV, S. AIDARBAYEV, G. PALAO MORENO (Valencia, Spain) Participation of Kazakhstan in disputes in the framework of WTO as a third party	160
A.A. NUKUSHEVA International legal aspects of regulation in the sphere of nuclear power industry	171
Legal monitoring	
A.G. KAZBAYEVA, K.E. ISMAGULOV Analysis of the efficiency of legislation on countering the legalization (money-laundering) of proceeds from crime and the financing of terrorism	181
O.B. FILIPETS Monitoring of the legislation of the Republic of Kazakhstan on the legal nature of compulsory educational measures	189
M.I. DYACHUK Regulatory sandbox in the Republic of Kazakhstan: ways to improve it.....	196
From the lawmaking practice in the official language	
A.K. MAKHAMBETOVA The role of the principle of terminology unification	205
Young researchers' tribune	
A. ASSANOV Ensuring the efficiency of the institute of private bailiffs in the Republic of Kazakhstan	214
K.Y. PROSKURINA The legal forms of establishing monetary functions: measure of value, medium of circulation, function of world money.....	225
M.K. ZHURUNOVA Some issues of application in law enforcement practice of the constitutional guarantee of compliance with the principle of freedom of labor in the EAEU.....	235
WANG HEYONG Beyond the ICC'S justice: the road to construction of ACJ&HR.....	245
V.B. TAPAKOVA Problems of formation of the scientific concept human rights: historical and legal aspects	254
The archive pages of the «Bulletin»	
Scientific support of legislative work to improve legislation on the activities of law enforcement agencies: going back to the scientific publications of N.A. Sartayeva	263

ҚҰҚЫҚ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ МЕХАНИЗМІНДЕГІ ЛОББИЗМНІҢ САЯСИ БАҒДАРЫ

Нұрыш Зина Зинелқызы

*Жалпы заң пәндері кафедрасының доценті, құқық магистрі.,
полиция подполковнигі, Қазақстан Республикасы ІІМ М.
Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институты
Ақтөбе қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: nurush.zina@mail.ru*

Исибаева Елизавета Иманғалиқызы¹

*Құқықтану кафедрасының доценті, тарих ғылымдарының кандидаты,
Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті,
Ақтөбе қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: isibaeva liza @mail.ru*

Аннотация. Қазіргі заманғы ең маңызды жаһандық проблемалардың бірі - бір жағынан мемлекеттік органдардың, екінші жағынан, қоғамның, жекелеген әлеуметтік топтардың өзара әрекеттесуі мен өзара әсер етуінің оңтайлы түрлерін іздеу. Лоббизм бұл түбегейлі мәселені шешуде ерекше маңызды рөл атқарады. Шынында да, қоғамдық бірлестіктер мен жеке құрылымдардың мемлекеттік органдардың шешімдері мен саясатына әсері қазіргі мемлекеттердің көпшілігінде іс жүзінде жүзеге асырылады. Осы тұрғыдан алғанда, лоббизм парламенттегі және мемлекеттік биліктің атқарушы органдарындағы әртүрлі топтар мен ұйымдардың мүдделерін ілгерілетудің тиімді құралы болып табылады. Құқық шығармашылығындағы жеке тұлғалар мен топтардың белгілі бір мүдделерін қамтамасыз етуге бағытталған әрекет жеке тұлғалар, әртүрлі әлеуметтік топтар, қоғамдық бірлестіктердің бастамасымен қоғамға керекті заңдарды қарауына және оның қабылдануына атсалысуына мүмкіндік береді. Тарихи тамыры терең және лоббистік қызметтің қалыптасқан дәстүрлері бар бірқатар шет елдерде оны құқықтық реттеу тетігі жасалды және сәтті жұмыс істейді.

Мақалада Лоббизм, ең алдымен, мемлекет құқығы жүйесінің құрылымдық элементі болып табылатын құқықтық институт ретінде зерттеліп, лоббистік қызметті заңнамалық реттеу бойынша бірқатар ұсыныстар беріледі. Мақаланың практикалық маңыздылығы оның тұжырымдары заңнамалық актілердің жобаларын әзірлеуге негіз болатындығында. Лоббистік қызметті реттеудің негізгі қағидаларының бірі оның жариялылығы, қоғамға ашықтығы болуы керек. Бұл сыбайлас жемқорлық көздерінде кеңінен қолданылатын көлеңкелі лоббизмнің формаларына жол ашады. Жариялылық мемлекет пен қоғамның біртұтастығының лоббистік операцияларын бақылау мүмкіндігін қамтамасыз етеді. Жариялылық кез-келген мүдделі тұлға үшін қол жетімді лоббистік тізілімді құруды, тізілімдегі ақпаратты үнемі жаңартып отыруды және желіде лоббистік есептердегі ақпаратты орналастыруды қамтуы керек.

Түйін сөздер: лоббизм, құқық шығармашылығы, жеке тұлға, саяси партия, топтар, плюрализм, қоғамдық мүдде.

¹ Хат-хабарларға арналған автор

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ОРИЕНТАЦИЯ ЛОББИЗМА В МЕХАНИЗМЕ ПРАВОТВОРЧЕСТВА

Нурыш Зина Зинеловна

*Доцент кафедры общих юридических дисциплин, магистр права,
подполковник полиции, Актобинский юридический институт
МВД Республики Казахстан им. М. Букенбаева,
г. Актобе, Республика Казахстан; e-mail: nurush.zina@mail.ru*

Исибаева Елизавета Имангалиевна

*Доцент кафедры юриспруденции, кандидат исторических наук,
Актобинский региональный университет имени К. Жубанова,
г. Актобе, Республика Казахстан; e-mail: isibaeva liza @mail.ru*

Аннотация. Одной из важнейших глобальных проблем современности является поиск оптимальных форм взаимодействия и взаимовлияния государственных органов, с одной стороны, и общества, отдельных социальных групп, с другой. Лоббизм играет особенно важную роль в решении этой принципиальной проблемы. Действительно, влияние общественных объединений и частных структур на решения и политику государственных органов осуществляется практически в большинстве современных государств. С этой точки зрения лоббизм является эффективным средством продвижения интересов различных групп и организаций в парламенте и исполнительных органах государственной власти. Деятельность, направленная на обеспечение определенных интересов физических лиц и групп в правотворчестве, позволяет по инициативе физических лиц, различных социальных групп, общественных объединений рассматривать и принимать участие в принятии законов, необходимых обществу. В ряде зарубежных стран, имеющих глубокие исторические корни и сложившиеся традиции лоббистской деятельности, разработан и успешно функционирует механизм ее правового регулирования.

В статье исследуется Лоббизм, прежде всего, как правовой институт, являющийся структурным элементом системы государственного права, дается ряд рекомендаций по законодательному регулированию лоббистской деятельности. Практическая значимость статьи заключается в том, что ее выводы являются основой для разработки проектов законодательных актов. Одним из основных принципов регулирования лоббистской деятельности должна быть ее гласность, открытость обществу. Это открывает путь к формам теневого лоббизма, широко используемым в источниках коррупции. Гласность обеспечивает возможность контроля лоббистских операций единства государства и общества. Публичность должна включать в себя создание общедоступного реестра лоббистов для любого заинтересованного лица, регулярное обновление информации в реестре и размещение информации в отчетах лоббистов в сети.

Ключевые слова: лоббизм, правотворчество, личность, политическая партия, группы, -плюрализм, общественный интерес.

POLITICAL ORIENTATION OF LOBBYING IN THE MECHANISM OF LAW-MAKING

Nurysh Zina Zinelovna

*Associate Professor of the Department of General Legal Disciplines,
Master of Law, Police Lieutenant Colonel, Aktobe Law Institute
of the Ministry of Internal Affairs of the Republic
of Kazakhstan named after M. Bukenbayev,
Aktobe, Republic of Kazakhstan; e-mail: nurush.zina@mail.ru*

Isibayeva Elizaveta Imangaliyeva

Associate Professor of the Department of Jurisprudence,
Candidate of Historical Sciences Aktobe Regional
University named after K. Zhubanov,
Aktobe, Republic of Kazakhstan; e-mail: isabaeva liza @mail.ru

Abstract. One of the most important global problems of our time is the search for optimal forms of interaction and mutual influence of state bodies, on the one hand, and society, individual social groups, on the other. Lobbying plays a particularly important role in solving this fundamental problem. Indeed, the influence of public associations and private structures on the decisions and policies of state bodies is carried out in almost most modern states. From this point of view, lobbying is an effective means of promoting the interests of various groups and organizations in Parliament and executive bodies of state power. Activities aimed at ensuring certain interests of individuals and groups in law-making allow, on the initiative of individuals, various social groups, public associations, to consider and participate in the adoption of laws necessary for society. In a number of foreign countries with deep historical roots and established traditions of lobbying activities, a mechanism for its legal regulation has been developed and is successfully functioning.

The article examines Lobbying, first of all, as a legal institution, which is a structural element of the system of state law, gives a number of recommendations on the legislative regulation of lobbying activities. The practical significance of the article lies in the fact that its conclusions are the basis for the development of draft legislative acts. One of the main principles of regulation of lobbying activities should be its transparency, openness to society. This opens the way to forms of shadow lobbying, widely used in sources of corruption. Glasnost provides an opportunity to control lobbying operations of the unity of the state and society. Publicity should include the creation of a public register of lobbyists for any interested person, regular updating of information in the register and posting information in the reports of lobbyists on the network.

Keywords: lobbying, law-making, personality, political party, groups, pluralism, public interest.

DOI: 10.52026/2788-5291_2022_70_3_47

Кіріспе

Құқық шығармашылығындағы жеке тұлғалар мен топтардың белгілі бір мүдделерін қамтамасыз етуге бағытталған әрекетті заң жүзінде реттеу механизмінің енгізілгеніне біршама уақыт бола қойған жоқ. Жаңа құрлықта он тоғызыншы ғасырда лоббистердің әрекетін реттестіру турасында база, мың тоғыз жүз қырық алтыншы жылы жаһанда лоббизм турасында алғаш нормативтік құқықтық акт енгізілді. 1996-жылы Конгресс пен Сенатта ғана емес, атқарушы биліктің құқық шығармашылығындағы жеке тұлғалар мен топтардың белгілі бір мүдделерін қамтамасыз етуге бағытталған әрекетін реттейтін заң күшіне енді. Заң жүзінде лоббизммен ұйымдасқан лоббистер мен лоббистік компаниялар айналысады [1,23-б.]. Ұйымдасқан мүдделерді қорғаумен арнайылап құрылатын биліктің мемлекеттік органдарымен байланыс бөлімі айналысады. Ал құқық шығармашылығындағы жеке тұлғалар мен топтардың белгілі бір мүдделерін қамтамасыз етуге бағытталған әрекет

фирмалар ақылы негізде мемлекеттік органдардың тапсырысын орындаумен шұғылданады. Жалпы айтқанда, оның қызметін қорғаушының қызметімен сәйкестендіруге болады. Құқық шығармашылығындағы жеке тұлғалар мен топтардың белгілі бір мүдделерін қамтамасыз етуге бағытталған фирмалар өзінің клиенттері, есеп-қисаптары жөніндегі мәліметтерді жария етуге міндеттеледі

Зерттеу әдістері

Лоббизмнің саяси бағдарын, атқаратын қызметін білу мақсатында жалпы ғылыми әдіс қолданылды. Салыстырмалы-құқықтық зерттеу әдісі бұл мақаланы жазу барысында негізгі қолданылған әдіс болып табылады, өйткені ол мақаланы зерттеудің ерекшелігін және зерттелетін мәселеге деген көзқарастың жаңалығын білдіреді. Мақала қазіргі таңдағы құқық шығармашылығындағы лоббизмнің негізгі мәселелерін анықтап, АҚШ, Еуропалық Одақ, Ресей сынды мемлекет-

тердің көпжылдық тәжірибесін пайдалану арқылы оны шешуді қарастырады.

Талқылау

Құқық шығармашылығындағы жеке тұлғалар мен топтардың белгілі бір мүдделерін қамтамасыз етуге бағытталған әрекет – бұл әртүрлі азаматтық топтар мүдделерін мемлекеттік органдардың заң шығарушы және әкімшілік қызметіне бірлесіп әсер ету арқылы іске асыру жүйесі мен тәжірибесі болып табылады. Лоббизм - әрі түзетуші, әрі басқарудың механизмі мемлекетке қатысты азаматтық қоғам, олардың арасындағы кері байланыс механизмі [2,119- б]. Кері байланыс және коммуникация модельдерінің тұжырымдамасының өзі қоғамдық қатынастарға көбірек тән болғандықтан, бұл пәннің соңғы жылдары лоббизмді зерттеумен байланыстырылуы мүмкін. Сонымен қатар, бұл тәсіл толығымен дұрыс емес, өйткені лоббизм көбінесе саяси емес мақсаттарға жету үшін саяси, жеке және бұқаралық коммуникацияның қалыпты, арнайы емес, кең таралған әдістерін қолданады. Құқық шығармашылық механизміндегі лоббизмнің саяси бағдары мынада:

1. Құқық шығармашылығындағы жеке тұлғалар мен топтардың белгілі бір мүдделерін қамтамасыз етуге бағытталған әрекетті жүзеге асыратын топтар азаматтар мен мемлекеттің арасында делдалдық қызметін жүзеге асырады. Брокерлік әуелі хабар алмасу саласында көрініс табады;

2. Құқық шығармашылығындағы жеке тұлғалар мен топтардың белгілі бір мүдделерін қамтамасыз етуге бағытталған әрекет қоғамдық мүдделер плюрализмінің қызметін жүзеге асырады. Құқық шығармашылығындағы жеке тұлғалар мен топтардың белгілі бір мүдделерін қамтамасыз етуге бағытталған әрекетті әрдайым адамдар тобы орындайды [3,114-б]. Бірақ құқық шығармашылығындағы жеке тұлғалар мен топтардың белгілі бір мүдделерін қамтамасыз етуге бағытталған әрекет нәтижелерінің салдары елеулі болады. Жекелеген жағдайларда мемлекеттің қалың топтарына әсерін тигізбей қоймайды;

3. Құқық шығармашылығындағы жеке тұлғалар мен топтардың белгілі бір мүдделерін қамтамасыз етуге бағытталған әрекет басқа мүмкіндіктері жоқ топтарға саяси шешімдерді қабылдау мен жүзеге асыруға қатысуға мүмкіндік бере отырып, демократиялық өкілдіктің конституциялық жүйесін толықтырады.

Құқық шығармашылығындағы жеке тұлғалар мен топтардың белгілі бір мүдделерін қамтамасыз етуге бағытталған әрекеттің ішінде ықпалды адамдармен жеке байланыс арналарын пайдалану бастапқы орын алады (сексен пайыз). Ол үшін өз мүдделерін табыспен құқық шығармашылығындағы жеке тұлғалар мен топтардың белгілі бір мүдделерін қамтамасыз етуге бағытталған әрекет үшін негізгі қызметтерде «өз» адамдарының болуы және оларды демеу маңызды. Белгілі-бір азаматтардың өз корпоративтік мүдделерін құқық шығармашылығындағы жеке тұлғалар мен топтардың белгілі бір мүдделерін қамтамасыз етуге бағытталған әрекеттің екінші маңызды тәсілін белгілі-бір лауазымды тұлғаларға пара беру деп қарастыруға болады (қырық үш пайыз). Бұл сыбайлас жемқорлыққа жол ашады және шенеуніктерге жағдаят туғызады. Қазақстанда танымалдығы бойынша үшінші орын алатын құқық шығармашылығындағы жеке тұлғалар мен топтардың белгілі бір мүдделерін қамтамасыз етуге бағытталған ұйымдасқан тәсілі бұл топ мүшесі ретінде бұқаралық ақпарат құралдары және ғылыми конференцияларда сөз алу болып табылады (жиырма алты пайыз). Қазақстанда ең көп таралған тәсіл болып құқық шығармашылығындағы жеке тұлғалар мен топтардың белгілі бір мүдделерін қамтамасыз етуге бағытталған әрекетін жүзеге асыратын топтардың әлеуметтік-конституциялық актілерді дайындап қабылдауы болып саналады (24%). Келесі құқық шығармашылығындағы жеке тұлғалар мен топтардың белгілі бір мүдделерін қамтамасыз етуге бағытталған әрекеті көтерілістер мен ереуілдер, адамдардың ерікті одағымен ел ішіндегі қимылдар арқылы әсер ету болып табылады (16-18%). Сайып келгенде, біздің елде бұл әдіс оң әсерін берген жоқ. Қазақстанда соңғы және ең көп таралған құқық шығармашылығындағы жеке тұлғалар мен топтардың белгілі бір мүдделерін қамтамасыз етуге бағытталған әрекет – бұл сараптамалық және ақпараттық құрылымдарды пайдалану және шенеуніктің мекендер мен жеке шаруашылық бірлестіктерге баруын ұйымдастыру болып табылады (6-10%). Қазақстанда жергілікті ерекшелікті қолданатын құқық шығармашылығындағы жеке тұлғалар мен топтардың белгілі бір мүдделерін қамтамасыз етуге бағытталған әрекетті толық пайдалану үшін мыналар қажет:

1) қажетті заң шығару базасын құру. Яғни ел Парламентінің құқық шығармашылығын-

дағы жеке тұлғалар мен топтардың белгілі бір мүдделерін қамтамасыз етуге бағытталған әрекетқызмет туралы заңды қабылдауы. Бұл оны заң аясында ресмилендіреді. Саяси әрекетті жариялайды;

2)парламенттік қызмет тәжірибесін жеделдету. Бұл дегеніміз - парламенттік қызмет тәжірибесіне әртүрлі құқық шығармашылығындағы жеке тұлғалар мен топтардың белгілі бір мүдделерін қамтамасыз етуге бағытталған әрекет ететін командалары бар заң шығару органының әсер ету құрылғысын жасап енгізу;

3)құрылымдық үстемдік ететін билікке қарсы қозғалыстар қалыптастыру;

4)құқық шығармашылығындағы жеке тұлғалар мен топтардың белгілі бір мүдделерін қамтамасыз етуге бағытталған әрекет процесін реттеу әдістері мен құралдарына өңдеу. Бұл бүкіл құқық шығармашылығындағы жеке тұлғалар мен топтардың белгілі бір мүдделерін қамтамасыз етуге бағытталған әрекет институты үшін оның қайта шығу бұзылмауына дейін аса келеңсіз салдарына жол бермеуге мүмкіндік береді.

Сондай-ақ, лоббизм экономикалық, әлеуметтік, әлеуметтік-мәдени болып бөлінеді [4,13-6]. Қызмет салаларына сүйене отырып, салалық және аймақтық лоббизмді ажыратады. Лоббизм классификациясын ішкі және сыртқы деп бөлуге болады.Ішкі лоббизм, мүдделі топтардың өкілдері - депутаттар, үкімет мүшелері және президенттің айналасындағылар - саяси институттарға енгізілгенде.Сыртқы лоббизм, сырттан билікке қысым жасалғанда.Осындай көзқараспен бөлісетін саясаттанушылардың пікірінше, КСРО-да 60-жылдардың ортасынан бастап - 70-жылдардың басына дейін. саяси жүйе бәсекеге қабілетті болады, сондықтан мүдделік топтардың қалыптасу процесі жүреді, осы тәсіл шеңберінде кеңестік қоғамдағы қызығушылық топтарының ерекшеліктеріне үш көзқарас қалыптасты:қызығушылық топтары кәсіби қоғамдастықтар негізінде құрылады [5,23-6]. Америкалық саясаттанушы М.Лодж топтық сана, топтық құндылықтар және әлеуметтік мәртебе сияқты белгілер негізінде мүдделердің бес тобын анықтады: а) партиялық аппарат, б) экономикалық аппарат, в) офицерлер корпусы, г) адвокаттар, д) мәдениет қайраткерлері; сонымен қатар мүдделік топтар осы немесе басқа мәселе бойынша жалпы саяси ұстанымдар, құндылықтар мен көзқарастар негізінде ұйымдастырылады, Ф.Браун модернизаторлар мен консерваторлар, ревизионисттер мен

догматистер сияқты топтарды анықтады; қызығушылық топтары кәсіби топтар мен саяси бағыттардың бірлігі негізінде құрылады деп санаған [6,114-6]. Осы тәсілді көрсете отырып, Д.Лейн кеңестік мүдделі топтарды былайша жіктеді: а) саяси элита; б) аппараттағы институционалдық позициясы бар топтар; в) адал оппозиционерлер; г) шекті топтар; д) жат топтар. Үшінші тәсілді орыс саясаттанушысы С.Перегудов тұжырымдады. Оның пікірінше, кеңестік қоғамға қатысты мүдделік топтар туралы емес, мемлекеттің қатаң бақылауындағы және қатаң мемлекеттік шеңбердегі корпорациялардың жұмыс істеуімен сипатталатын бюрократиялық корпорация жүйесі туралы айту әділетті. Орталықтандырылған жоспарлы экономика жағдайында корпоративті басшылар мемлекеттен максималды материалдық және қаржылық ресурстарды «қағып алуға» ұмтылды. Партиялық-саяси элита анықтаған корпорацияның мәртебесі экономикалық ресурстардың бір бөлігін алу мүмкіндіктері мен мөлшеріне байланысты болды. Кеңестік кезеңдегі ең ірі және ықпалды экономикалық корпорацияларға әскери-өнеркәсіп кешені (МИК), агроөнеркәсіп кешені (АӨК), машина жасау және химия кешендері кірді. Тәжікстанның өзіндік ерекшелігі - азаматтық қоғамның пассивті рөлі. Жоғары салық, еңбек жағдайының нашарлығы, әлеуметтік анемия - қоғамның ең осал саласы. Бұл мәселелерді шешу үшін азаматтық қоғамды жандандыру қажет, бұл проблемаларды шешуге болатындығын түсіндіру керек, лоббизм институтының көмегімен және лоббизм қызметі олардың мүдделерін алға жылжытуды қамтамасыз етеді. Саяси лоббизм - қазіргі саяси жүйенің маңызды аспектісі [7, 82-6]. Ол кездесулерде өткір талқыланатын мемлекет қызметінің барлық салаларын дамыта алады. Тәжікстанға елдің әлеуметтік саласын дамыту қажет, бірақ ол үшін экономикалық саясатты оңтайландыру қажет. Саяси билік мұны жақсы түсінеді және маңызды салаларды реформалауға бар күшін салады, бірақ экономикалық саясатты тиімдірек дамыту үшін көшенің артында саясат пайда болады, ол әлі күнге дейін мемлекеттің саяси институтына кірмейді. Ел экономикасы реформалауды қажет етеді, өзектілігі саяси лоббиде, ел басшысының елдің экономикалық өсуінің тиімділігін арттыруға қызығушылығында көрінеді. Саяси зерттеулер көрсеткендей, механизмнің дұрыс жұмыс істеуі үшін лоббизм институтын құру керек. Саяси мүдделер мен қоғамдық пікір

бір-біріне сәйкес келуі және толықтырылуы керек. Тәжікстан - табиғи ресурстарға бай аграрлық ел. Азық-түлік байлығын жүзеге асыру және көрші елдерге экспорттау - қазіргі үкіметтің басты міндеті. Лоббизм институты тапсырманы тезірек орындауға көмектеседі. Лоббистік қызмет институтын іске асыру принциптері жария жариялылық, ақпараттың сенімділігі, ең бастысы, мұның бәрі Тәжікстан Республикасының адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын сақтауға негізделген заңдылық негізінде жүзеге асырылатын болады. Осылайша, саяси институт ретіндегі лоббизм қоғам тиімді азаматтық позицияны қалыптастыра алады және саяси билікке экономикалық және әлеуметтік саясатты жоғары деңгейде жүзеге асыруға көмектеседі. Ең алдымен, жеке кәсіпкерлерді әлеуметтік мәселелермен таныстырып, оларға әрекет ету еркіндігін беру керек. Еркін кәсіпкерлердің құқықтары мен бостандықтарын шектеу мемлекеттің қаржылық саласын нашарлатады, дегенмен үкімет кәсіпкерлерге қысым жасайтыны белгілі, ал кәсіпкерлерде мұндай құқықтар жоқ. Нәтижесінде бюрократиялық аппарат кәсіпкерлердің дәрменсіздігін пайдаланып, өз өкілеттіктерін теріс пайдаланады. Жалпы лоббизм ұғымы АҚШ - та XIX ғасырдың екінші жартысы-XX ғасырдың басында пайда болды. Дәл сол жерде оған қатысты қатынастар (ең алдымен экономикалық мүдделерді ілгерілету) ғылыми түсінікке ұшырап, толыққанды, заңды саяси институт ретінде қалыптасты. Бірақ лоббизм институтына деген көзқарас, тіпті АҚШ-та, мемлекеттік саясатты қалыптастыруда оның біржақты оң немесе таза теріс рөлі туралы айтуға мүмкіндік бермейді.

Лоббизм құбылыс ретінде Ресейде де бар, онда әртүрлі көріністер бар. Мұндай көріністерге Президенттің федералды округтегі өкілетті өкілі институты, мемлекеттік корпорациялар мен мемлекеттік компаниялардың мүдделерін қорғайтын Ресей Федерациясы Мемлекеттік думасының депутаттары кіреді. Лоббист мамандығын нормативтік бекітуге бағытталған бастамаларды ілгерілетуде лоббистердің мүдделерін білдіретін қоғамдық ұйымдардың белсенділігін атап өткен жөн.

Осылайша, демократиялық мемлекеттерде лобби институтын құру толығымен табиғи сипатқа ие және оның Ресейде өмір сүруін мойындамау немесе саяси практикадан шығару оның оң әсер ету мүмкіндігіне байланысты ғана мүмкін емес. Сондықтан

Ресейде мұндай қатынастарды реттеуге тырысқан шет елдердің тәжірибесін зерттеу қажет деп санаймыз. Бұл бізді Ресей мен АҚШ-тағы лобби институтына салыстырмалы талдау жүргізу қажеттілігіне алып келеді.

Ресейдегі сыбайлас жемқорлықтың ауқымын ескере отырып, жеке бөлім құру орынды қадам болып көрінуі мүмкін, өйткені бұл бағытты неғұрлым ауқымды қамту, кәсіби кадрларды тарту және сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес пен сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл бағытын көбірек жариялау қажет. Сондай-ақ, жеке ведомствоға осы салада қоғамдық ұйымдармен, оның ішінде қоғамдық бақылау субъектілері ретінде қоғамдық палаталармен қажетті байланыс орнату оңайырақ болады.

Тағы бір маңызды бағыт-бизнес пен билік өкілдері арасындағы бейресми байланыстарды біртіндеп азайту қазіргі уақытта лоббизм туралы заңды қабылдаудың орынсыздығының негізгі себебі болып табылады, бұл заңнаманы қатайту арқылы да, қолданыстағы заңнамалық және атқарушы билік органдарының регламенттеріне толықтырулар енгізу арқылы да мүмкін. Бірақ сонымен бірге, оларды қысқартудың маңызды бағыты-бұл үлкен мәселені шешу, атап айтқанда, Ресей Федерациясы Президентінің Әкімшілігінен, Ресей Федерациясының Үкіметінен және лоббистердің негізгі күш-жігері шоғырланған министрліктерден айырмашылығы, үлкен жариялылыққа ие Парламенттің (Ресей Федерациясының Федералды Жиналысы) саяси салмағын арттыру.

Лоббизм кез-келген саяси жүйе үшін табиғи құбылыс, бірақ демократияландырудың соңғы толқынын ескере отырып, оның біздің мемлекетіміздің саясатындағы рөлі іс жүзінде күшейе түсуде. АҚШ тәжірибесі көрсетіп отырғандай: лоббизм мемлекеттік саясатты қалыптастырудағы рөлінің анық еместігіне қарамастан, заңды ғана емес, сонымен бірге заңды институт бола алады.

Зерттеу көрсеткендей, Ресейдегі лобби институты заңсыз. Оның заңсыздығының негізгі себебі-елдегі сыбайлас жемқорлықтың билік үшін жүйе құрушы фактор ретінде жоғары деңгейі. Сондықтан, лоббизм институтын заңдастыру және заңдастыру емес, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл (оның ішінде қарсы іс-қимылдың күшейтілген декларациясы) және оған қарсы күрес билік үшін бірінші орынға шығады.

Лобби мемлекеттік сегменттегі заңнама-

лық және шешім қабылдау тетіктеріне әсер етуге бағытталған. Бұл аспект бойынша қоғамдық пікір қалыптастыру тұрғысынан пиар қызметі болып көрінуі мүмкін. Бірақ оның қоғамдық қатынастардан бөлек аспектісі - лоббизм көбінесе саяси мақсатты көздейді және осы бағытта ықпал ету құралы ретінде қолданылады. Алайда, қоғамдық қатынастарда институттардың әлеуметтік және экономикалық мүдделері елге қарағанда көбірек бақыланады. Лобби жасайтын барлық топтар өздерінің де қоғамдық мүдделер үшін жұмыс істейтіндерін айтады. Бұл қоғамдық қызығушылық ұғымы әр адамға әр түрлі болатындығын көрсетеді. Шешім қабылдау қозғалтқышы қабылдаған шешім қай топ лоббизмде сәтті болғанына қарамастан, өзі қалаған бағытта болады деген идея лоббизмнің маңыздылығына да, кемшіліктеріне де назар аударады. Лобби - бұл шешім қабылдау тетіктерін ақпараттандыру әдісі. Егер ол қоғамдық қатынастардың негізгі идеясынан алшақтап кетсе, бұл ықпалды теріс пайдалану немесе параның қандайда бір түріне әкелуі мүмкін. Жеке мүдделер үшін заң шығарушыға қысым жасауды моральдық деп санауға болмайды. Лоббизм, қоғамдық қатынастар тұрғысынан заң шығарушылардың әсеріне бағытталған қызметтің неғұрлым мамандандырылған түрі, кейбір қоғамдық қатынастар практиктері жекелеген мүдделер үшін үкімет басшылығының мағынасын қамтитын жағымсыз сөз ретінде келтіреді. Қоғамдық қатынастар мен лоббизмді қарастырған кезде екі бағытта да белгілі бір коммуникация құралы қолданылады. Мақсатты аудиторияны қамтығысы келетін қоғаммен байланыс жөніндегі маман қажет болған жағдайда тиісті мақалалар мен графиктерді дайындайды. Лоббист сол әдісті өзі таң қалдырғысы келетін адамдар үшін де қолдана алады. Қоғаммен байланыс және лоббизм де жоспарланған жұмыс. Қоғаммен байланыс және лоббизм де осы мәселе бойынша егжей-тегжейлі зерттеулер мен кең білімді қажет етеді. Сонымен бірге қоғаммен байланыс жұмысы да, лоббистік қызмет те жүзеге асырылуы мүмкін. Үкіметтер көбінесе ұйымдасқан топтық лоббизмді саяси сыбайлас жемқорлықтың алдын алу және қоғамдық лобби жазбаларының ықтимал әсері туралы ашықтықты қамтамасыз ету үшін заңдардың бөлігі ретінде анықтайды және реттейді. Лоббистік топтар заңдар шығарылатын заң шығарушы органға назар аудара алады, бірақ олар өз істерін ілгерілету үшін сот жүйесін де қолдана алады. Мы-

салы, Халықты ілгерілету жөніндегі ұлттық қауымдастық 1950 жылдары штаттық және федералдық соттарда төртбұрышты сегрегация туралы заңдарға қарсы іс қозғады. Олардың күш-жігері нәтижесінде Жоғарғы Сот мұндай заңдарды конституциялық емес деп таныды. Лоббистер сот істеріне ықпал ету үшін «amicus curiae» (сөзбе-сөз «соттың досы») брифингтері деп аталатын заңды техниканы қолдана алады. Түйіндеме дегеніміз - іс бойынша тараптар сотқа жеткізетін жазбаша құжаттар. Amici curiae брифингтері - бұл іске қатысы жоқ адамдар немесе топтар берген брифингтер. Бұл брифингтер сот іс қағаздарына жазылады және қаралатын тақырып бойынша қосымша ақпарат береді. Ақпараттық-насихат топтары осы брифингтерді тәжірибе алмасу үшін және өз позицияларын жоғарылату үшін пайдаланады. Лоббизм индустриясына айналмалы есік тұжырымдамасы, заң шығарушылар мен реттеушілер рөлі арасындағы персонал қозғалысы және заңнама мен реттеуге бағынатын салалар әсер етеді, өйткені лоббистің басты байлығы мемлекеттік қызметкерлермен байланыс пен ықпал ету болып табылады. Бұл климат бұрынғы мемлекеттік қызметкерлер үшін тартымды. Бұл сонымен қатар лоббистік фирмалар мен жүздеген миллион мемлекеттік жобалар мен оларды ұсынуға арналған келісімшарттарға ақшалай сыйақыларды білдіруі мүмкін. Төрт халықаралық ұйымдарда және ұлттықтан жоғары қауымдастықтарда лоббизмді реттеудің халықаралық стандарттары енгізілді: 1) Еуропалық Одақ; 2) Еуропа Кеңесі; 3) Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы; 4) Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы.

Нәтижелер

Сонымен, лоббизмді қоғамдық тану - қазіргі саясаттағы күрделі мәселе. Лоббизмнің түбірі өте тереңде [8]. Өйткені мұндай құбылыс адам табиғатымен сипатталады. Яғни белгілі бір экономикалық ынталандыруға лайықты, сөзі өтімді адамдар және мемлекет қайраткерлерінің тобы осы немесе басқа субъектілерге қолдау көрсетеді. Лоббист мамандығы даулы беделге ие. Көбісі лоббизмді жемқорлықпен немесе көлеңкелі ықпалмен байланыстырады. Мүмкін этикалық нормалардың ең маңыздысы - лоббист ең алдымен қоғамның мүдделерін ескеріп, белгілі бір топтағы азаматтардың мүдделеріне нұқсан келтірмей, елдің барлық азаматтарының мүдделері үшін қызмет жүргізуі керек. Этика лоббизмнің жағымсыз тәжіри-

бесін жоюға ықпал етеді, лоббистік қызметтің кәсіби стандарттарын қалыптастырады және лоббизмнің өркениетті формаларын ұсынады. Этикалық реттеу лоббизмді ұйымдастырудың, әлеуметтік қысымның тепе-теңдігін ескере отырып, саяси саладағы мүдделерді білдіру үшін консенсус ережелерін белгілейтін механизм ретінде әрекет етеді. Лоббизм этикасының принциптері адалдық, ашықтық, заңдылық, кәсібилік және әлеуметтік жауапкершілік идеяларына негізделген демократиялық саясаттың құндылықтарын білдіреді [9,87-6]. Этикалық реттеу лоббизмді қазіргі демократияның жоғары талаптарына бейімдеуге көмектеседі. Этикалық тұрғыдан байытылған лобби демократиялық саяси процесті қолдайды және дамытады, лоббизмнің заманауи демократиялық басқару жүйесіне тиімді интеграциясын қамтамасыз етеді. «Лоббизм» туралы заң – қоғамға пайда әкелетін құжат. Оған жер комиссиясының мүшесі, саясаткер Мұхтар Тайжанның сөзін тиек етсек болады: «Лоббизм заңды өзгерту жұмысы. Тура мағынасында, «лобби» қонақ үйдің астындағы қабаттағы әңгімелесу жерін айтады. Лоббизм, пайдалы, себебі лоббистің мақсаттарын ашық жариялай алады. Кез келген депутат – лоббист. Себебі, заңды өзгертетін жұмыс лоббист деп аталады». Мұндай лоббизмді құқықтық реттеуде шетел зор тәжірибеге ие [10, 546]..

Шет елдердегі лоббистік қатынастарды құқықтық реттеу уақыт өте келе дамып келеді. Лоббизмге қатысты ең жетілдірілген ереже Америка Құрама Штаттарында бар. Бұл штатта лоббизмді заңнамалық реттеу жүйесі жыл санап дамыды. Заңнамалық актілер лоббист мәртебесін анықтайды, лоббистер тізіліміне міндетті түрде тіркелу, лоббистік байланыстар туралы тұрақты есеп беру, лоббистік заңнаманы бұзғаны үшін едәуір айыппұл түріндегі санкциялар талаптарын белгілейді. Сонымен қатар, Америка Құрама Штаттарында мемлекеттік қызметшілер мен шенеуніктерге арналған жұмыстан шыққаннан кейін сыйлықтар мен іс-шараларға шектеу жүйесі бар. Қазіргі уақытта Америка Құрама Штаттары лоббистік реттеуді одан әрі жетілдіру туралы белсенді түрде айтып жатыр.

Еуропалық Одақта және Еуропалық Одақ елдерінде лоббизмді реттеу диспозитивті болып табылады. Лоббизм туралы жеке заңнамалар тек жеті елде (Францияда, Ұлыбританияда, Литвада, Польшада) қол жетімді, бірқатар елдерде лоббистердің іскерлік эти-

ка кодексіне негізделген ерікті реттеу бар [11,74 -75 б]. Германияда лоббистерді тіркеудің міндетті жүйесі жоқ. Тіркеу жүйесі ерікті және тек Бундестагтағы лоббистерге қолданылады.

Ұлыбританияда лоббизмді жеке заңмен реттеу мүлдем жаңа тәсіл болып табылады, бұған дейін бұл ереже лоббистердің ерікті мінез-құлық кодексіне негізделген болатын [12,136-6]. Енгізілетін талаптар сипаты жағынан едәуір шектеулі: олар тек Үкіметтегі лоббистік қызметке қатысты және шектеулі мәселелер шеңберінде ғана қолданылады.

Лоббистерді тізілімге тіркеу туралы талап енгізілді, ол лоббист туралы өте кең ақпаратты көрсетеді. Есеп беру талаптары жоқ, алайда тіркеу талаптарын бұзғаны үшін айыппұл салынады. Алайда, Ұлыбританияда лоббистерді ерікті реттеу жүйесі дамыған, бұл лоббистік реттеу тәсілін одан әрі жетілдіруге негіз жасайды [13, 122- б].

Қорытынды

Құқық шығармашылығындағы лоббизмнің мәселелерін төмендегі қағидалармен реттеуге болады:

- Лоббизм туралы арнайы заң қабылдануы керек. Ол лоббистік қызмет туралы, сондай-ақ лоббистердің клиенттері туралы және лоббизм мәселелері, сондай-ақ лоббистік қызметтің кірістері мен шығыстары туралы ақпараттардың тиісті ашықтық деңгейін және көпшілік алдында жариялануын қамтамасыз ететін ережелерді қамтуы керек;
- Лоббистік қызметті реттеудің негізгі принциптерінің бірі оның жариялылығы болуы керек. Бұл сыбайлас жемқорлық мақсатында кеңінен қолданылатын көлеңкелі лоббизм түрлерін жоюға көмектеседі. Жариялылық лоббистік операцияларды мемлекет пен қоғамның бақылауына мүмкіндік береді [14, 34-36 б].

Сонымен қатар, лоббистік заңнаманы бұзғаны үшін қатаң санкциялар қолдану, лоббистердің құқықтық мәртебесін нақты бекіту және олардың лоббистік қызметін тіркеуге және жариялауға ынталандыру мақсатында оларға кең құқықтар беру, қоғам мен билік арасындағы диалогты құқықтық негізде дамыту жүргізілуі тиіс.

Лоббистік қызметті реттеу азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын, конституциялық принциптерін сақтауға негізделуі керек. Лоббистерге тыйым салулар мен жүріс-тұрыс ережелерін белгілеу азаматтардың мемлекеттік орган-

дарға жүгінуге, ақпаратқа еркін қол жеткізуге конституциялық құқықтарын шектемеуі керек [15, 71-б].

Лоббизм туралы заң осы тараудың тақырыбына айналған қарастырылған заң жобаларының оң сипаттамаларын қамтуы керек: лоббизм туралы заңнаманы бұзғаны үшін қатаң санкциялар белгілеу; лоббистердің құқықтық мәртебесін нақты бекіту және олардың лоббистік қызметін тіркеуге және жария етуге лоббиді ынталандыру мақсатында оларға кең құқықтар беру; қоғам мен билік арасындағы диалогты құқықтық негізде дамыту.

Жаңа заң жобасы лоббистік қызмет туралы, сондай-ақ лоббистердің клиенттері туралы және лоббизм мәселелері, сондай-ақ лоббистік қызметтің кірістері мен шығыстары туралы ақпараттардың тиісті ашықтық деңгейін және жария түрде жариялануын қамтамасыз ететін ережелерді қамтуы керек. Қатаң санкциялар жүйесімен біріктірілген лоббистік қызметті ынталандыру әдісін қолдану лоббистік операцияларды жасауды уәкілетті мемлекеттік органдар мен қоғамның назарынан жасыруға деген ұмтылысқа елеулі тепе-теңдік тудыруы мүмкін.

Лобби, негізінен, жеке тұлғалардың немесе заңды тұлғалардың мемлекеттік қызметшілер алдындағы көзқарастары мен мүдделерін қолдауды, осындай шенеуніктердің неғұрлым саналы стратегиялық шешімдер қабылдауына ықпал етуді көздейді. Лобби демократиялық процестің ажырамас және маңызды бөлігі ретінде кез-келген демократиялық қоғамда негізгі құқық ретінде қарастырылуы керек. Мемлекеттік шенеуніктер қарапайым адамдардың, компаниялардың, кәсіподақтардың, діни топтардың, қайырымдылық институттарының және басқа да ұйымдардың өмірлік маңызды мүдделеріне әсер ететін қоғамдық-саяси шешімдерді үнемі қабылдайды.

Саналы саяси пайымдауларды қалыптастыру үшін мемлекеттік шенеуніктер мүдделері қозғалатын адамдардан нақты ақпарат алып, осындай тараптардың көзқарастары туралы білуі керек. Қоғамдық саясатқа әсер ету мақсатында өз құқығын жүзеге асыру кезінде мүдделі тұлғалар көбінесе оқиғалардың дамуын бақылау, заңнамалық немесе нормативтік стратегиялар бойынша кеңес беру, сондай-ақ өз ұстанымдарын ілгерілету үшін тәуелсіз мамандарды тартады. Өзге жағдайларда жеке немесе заңды тұлғалар лоббистердің қызметтерін олардың сауда қауымдастықтарына, кәсіби қоғамдастықтарға

және басқа да өкілді ұйымдарға мүшелігі арқылы пайдаланады.

Мемлекет пен азаматтық қоғам институттары арасындағы өзара қарым-қатынастардың серпінді дамуы саяси процеске институционалдық және заңдық тұрғыдан тартылмаған субъектілер іс жүзінде мемлекеттік билік органдары мен олардың лауазымды адамдарының жария сипаттағы шешімдерді қалыптастыруы мен қабылдауына әсер етуге ұмтылатын және ықпал ететін белгілі бір жағдайға алып келеді. Құқықтық реттеу шеңберінен тыс, бұл ретте тұтастай алғанда заңды бола отырып, лоббизм уәкілетті субъектілердің тар шеңбердегі адамдардың мүдделерін көрсететін шешімдер қабылдау тәуекелдерінің бүкіл қоғамның мүдделеріне нұқсан келтіретіндей ұлғаюына алып келеді. Лоббистік қатынастардың көлеңкелі сипаты қоғамдық және мемлекеттік бақылауға кедергі келтіреді, бұл қызығушылық топтары мен лоббистерге сәйкесінше олардың мүдделері мен клиенттердің мүдделерін тиімді алға жылжытуға мүмкіндік береді. Екінші жағынан, арнайы құқықтық құралдардың болмауы мүдделер топтары мен билік арасында сындарлы диалог құруға кедергі келтіреді [16, 119- б].

Кәсіби лоббистердің қызметін құқықтық реттеу көптеген шет елдерде лоббизмді заңнамалық реттеудің негізгі мақсаты болып табылады. Лоббизмді құқықтық реттеудің ең үлкен тарихи тәжірибесі бар мемлекеттер (АҚШ, Канада) бұл реттеуді клиенттердің мүдделерін алға тартатын делдал лоббистердің қызметін реттеу мақсатында ғана қарастырады.

Кәсіби лоббизмнің болуы лоббистердің арнайы құқықтары мен міндеттерін енгізу (кәсіби лоббистерге арнайы құқықтық мәртебе беру), сондай-ақ осы міндеттерді орындамағаны үшін заңды жауапкершілік шараларын анықтау қажеттілігін анықтайды. Бұл мәселе шеңберіндегі проблемалық сәттер, атап айтқанда, кәсіби лоббистердің әртүрлі ұйымдық-құқықтық нысандарын, лоббистердің осы санаты үшін тыйым салулар мен артықшылықтарды белгілеу дәрежесін, сондай-ақ кәсіби лоббистер үшін соңғы құқық бұзушылықтар жасағаны үшін оңтайлы құқықтық жауапкершілік шараларын анықтау болып табылады.

Біздің ойымызша, Ресейдегі лоббизмді ықтимал (ықтимал) құқықтық реттеу жоғарыда аталған проблемалардың болуын ескеруі керек. Бұл пайымдау лоббизмді отандық арнайы құқықтық реттеудің болмауы тұрғы-

сынан ерекше өзекті болып көрінеді, бұл көптеген мәселелерді заң шығару процесінде алдын-ала шешуге мүмкіндік береді. Дегенмен, Ресейде әртүрлі тарихи себептердің әсерінен қалыптасқан қоғамдық лобби институтының ұлттық ерекшеліктерін, сондай-ақ отандық экономикалық модельдің қолданыстағы ерекшеліктерін ескермеуге болмайды [17, 161-6].

Сонымен, белгілі бір бағыттар бойынша шет елдердегі лоббистік қызметті құқықтық реттеудің әртүрлі модельдері талданды, бұл әртүрлі мемлекеттерде лоббизмді құқықтық реттеудің тұтас көрінісін қалыптастыруға мүмкіндік берді. Сонымен қатар, осындай талдау негізінде іс жүзінде лоббизмді құқықтық реттеуді жүзеге асы-

рудың тиімділігімен тікелей байланысты іргелі проблемалар тұжырымдалды және қойылды.

Салыстырмалы зерттеу нәтижесінде осы саладағы ресейлік заңның үстемдігінің негізгі ережелерін, сондай-ақ шет елдердегі лоббизмді құқықтық реттеудің жалпы белгілері мен ерекшеліктерін ескере отырып, Ресейдегі құқықтық реттеудің осы модельдерінің қолданылуы қарастырылды. Осыған байланысты зерттеудің негізгі мақсатына қол жеткізілді: лоббистік қызметті құқықтық реттеудің проблемалық сәттерін іздеу жүзеге асырылды, сондай-ақ осы проблемалар мен оларды шешудің мүмкін жолдары туралы авторлық түсінік берілді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Bently, Arthur. *The process of government* / Arthur Bently; edited by Peter H. Olegard. Cambridge: Belknap Press, 1961 (originally published in 1908). - 501 p.
2. Лепехин В.А. Лоббизм в России и проблемы его правового регулирования. Электронный ресурс URL: http://www.civisbook.ru/files/File/1998_4_Lepikhin.pdf 27.06.2022. -121 стр.
3. Малько А.В. Политико-правовые проблемы лоббизма // Политология для юристов: Курс лекций / Под ред. проф. Н.Н. Матузова и проф. А.В. Малько. -М.: Юристъ, 1999. С. 448-465.
4. Брянецев И.И., Баранова Л.К. Коррупция как вид теневого лоббизма //Власть. М., 2008. – № 3. С.13 по 16.
5. Любимов, А. П. Формирование лоббистских правоотношений в российском обществе: конституционно-правовое исследование Автореф. дис. по соиск. учен. степ, д-ра юр. наук: 23.00.02/ А. П. Любимов. МГЮА. М. 2002. - 42 с.
6. Cigler Allan J., Burdett A. Loomis. *Interest group politics*. - Washington, D.C.: CQ Press, 1998. - 422 p.
7. Любимов А.П. Л932 Политическое право и практика лоббизма (Антикоррупционный проект). - М.: Издание Государственной Думы, 2001. - 249 с.
8. Әбдрасул А. Қазақстанның мемлекеттік басқару және бизнес салаларындағы лоббизм. 08.12.2015. [el.kz>news/archive/aza-stanny-memleketitik...biznes...](http://el.kz/news/archive/aza-stanny-memleketitik-biznes...) 27.06. 2022ж.
9. Бинецкий А. Э. Лоббизм в современном мире. - М.: ТЕИС, 2004. - 247 с.
10. Иванов П.А. Конституционно-правовое регулирование лоббистской деятельности: выбор России и опыт зарубежных стран. - М.: Лингвистика, 2014. - 82 с.
11. Бирюкова А.М. 2015. Лоббирование в России. - Наука. Мысль. № 8. С. 70-75.
12. Васильева С.В. 2013. Правовой институт лоббизма в России: оценка законодательства и перспектив формирования. - Сравнительное конституционное обозрение. № 1(92). С. 136.
13. Гильметдинова З.М. 2014. Лоббизм в российской и зарубежной практике. -Вестник Казанского юридического института МВД России. № 2(16). С. 122-126.
14. Грибков М.А., Орлов А.В. 2013. Противодействие коррупции. Краткая версия: монография. М.: Палеотип. 164 с.
15. Зарипов А.В. 2011. Лоббизм в Российской Федерации. - Всероссийский журнал научных публикаций. № 12. С. 71.
16. Каневский П.С. 2015. Развитие лоббизма в России: теория и практика. -Вестник Московского университета. Сер. 18. Социология и политология. № 4. С. 119-134.
17. Кремьянская Е.А. 2014. Правовые аспекты регулирования лоббизма в Соединенных Штатах Америки и Канаде. - Вестник МГИМО. № 2. С. 161-168.

REFERENCES

1. Bentli A. *Process upravleniya* / P. H. Olegard. Kembridzh :BelknapPress, 1961 (pervonachal'no opublikovano v 1908 godu). 501 str.
2. Lepehin V.A. *Lobbizm v Rossii i problemy ego pravovogo regulirovanija. Jelektronnyj resurs* URL: http://www.civisbook.ru/files/File/1998_4_Lepekhin.pdf 27.06.2022. -121 str.
3. Mal#ko A.B. *Politiko-pravovye problemy lobbizma* // *Politologija dlja juristov: Kurs lekcij* / Pod red. prof. H.H. Matuzova i prof. A.B. Mal#ko. -M.: Jurist#, 1999. S. 448-465.
4. Brjancev I.I., Baranova L.K. *Korrupcija kak vid tenevogo lobbizma* // *Vlast'*. M., 2008. – № 3. S.13 po 16.
5. Ljubimov, A. P. *Formirovanie lobbistskih pravootnoshenij v rossijskom obshhestve: konstitucionno-pravovoe issledovanie* Avtoref. dis. po soisk. uchen. step, d-ra jur. nauk: 23.00.02/ A. P. Ljubimov. MGJuA. M. 2002. - 42 s.6. Cigler Allan J., Burdett A. Loomis. *Interest group politics*. Washington, D.C. : CQ Press, 1998. 422 p
7. Ljubimov A.P. *L932 Politicheskoe pravo i praktika lobbizma (Antikorrupcionnyj projekt)*. - M.: Izdanie Gosudarstvennoj Dumy, 2001. - 249 s. 8. Abdrasul A. *Qazaqstannyn memlekettik basqaru zhane biznes salalaryndagy* . 08.12.2015. EL.KZ <https://el.kz/news/archive/aza-stanny-memlekettik-bas-aru-zh-ne-biznes-salalarynda-y-lobbizm/>
9. Bineckij A. E. *Lobbizm v sovremennom mire*. M.: TEIS, 2004. 247 s
10. Ivanov P.A. *Konstitucionno-pravovoe regulirovanie lobbistskoj deyatel'nosti: vybor Rossii i opyt zarubezhnyh stran*. M.: Lingvistika, -2014.
11. Birjukova A.M. 2015. *Lobbirovanie v Rossii*. - *Nauka. Mysl'*. № 8. S. 70-75.
12. Vasil'eva S.V. 2013. *Pravovoj institut lobbizma v Rossii: ocenka zakonodatel'stva i perspektiv formirovanija*. - *Sravnitel'noe konstitucionnoe obozrenie*. № 1(92). S. 136.
13. Gil'metdinova Z.M. 2014. *Lobbizm v rossijskoj i zarubezhnoj praktike*. - *Vestnik Kazanskogo juridicheskogo instituta MVD Rossii*. № 2(16). S. 122-126.
14. Gribkov M.A., Orlov A.V. 2013. *Protivodejstvie korrupcii. Kratkaja versija: monografija*. M.: Paleotip. 164 s.
15. Zaripov A.V. 2011. *Lobbizm v Rossijskoj Federacii*. - *Vserossijskij zhurnal nauchnyh publikacij*. № 12. S. 71.
16. Kanevskij P.S. 2015. *Razvitie lobbizma v Rossii: teorija i praktika*. - *Vestnik Moskovskogo universiteta. Ser. 18. Sociologija i politologija*. № 4. S. 119-134.
17. Kremjanskaja E.A. 2014. *Pravovye aspekty regulirovanija lobbizma v Soedinennyh Shtatah Ameriki i Kanade*. - *Vestnik MGIMO*. № 2. S. 161-168.

